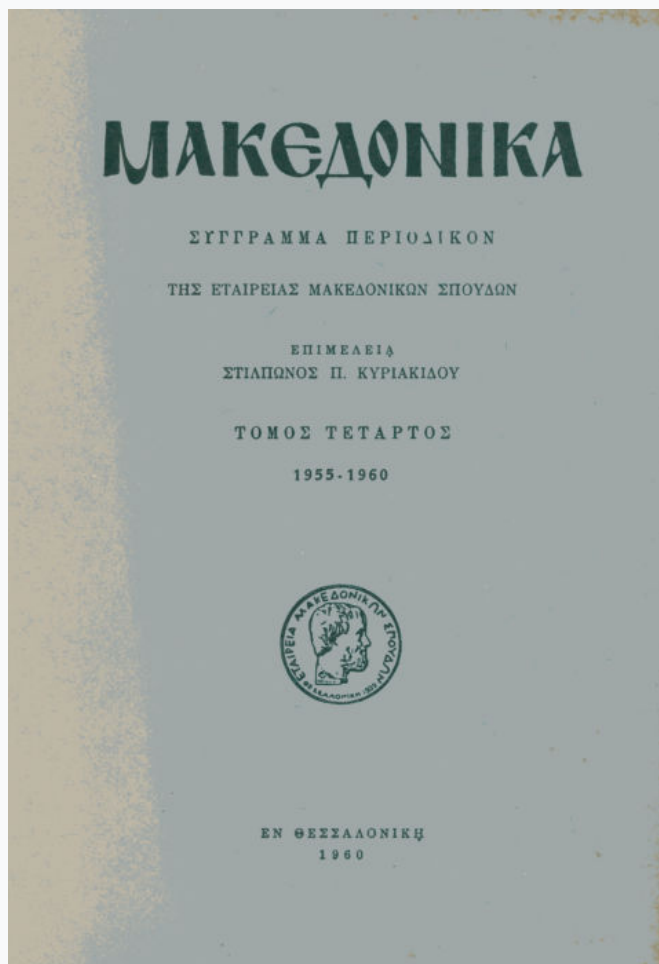

Μακεδονικά

Τόμ. 4, Αρ. 1 (1960)

Οι δημοσιευμένες ομιλίες του Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ισιδώρου ως ιστορική πηγή για τη γνώση της πρώτης Τουρκοκρατίας στη Θεσσαλονίκη (1387-1403)

Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.662](https://doi.org/10.12681/makedonika.662)

Copyright © 2014, Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Α. Ε. (1960). Οι δημοσιευμένες ομιλίες του Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ισιδώρου ως ιστορική πηγή για τη γνώση της πρώτης Τουρκοκρατίας στη Θεσσαλονίκη (1387-1403). *Μακεδονικά*, 4(1), 20-34.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.662>

ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΟΜΙΛΙΕΣ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΙΣΙΔΩΡΟΥ
ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ (1387-1403)

Οι ανέκδοτες ομιλίες και επιστολές του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης 'Ισιδώρου Γλαβᾶ (τέλη τοῦ 14ου αἰ.) εἶχαν κινήσει πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια καὶ κατὰ καιροὺς τὴν προσοχὴ φιλολόγων καὶ ἰδίως ἱστορικῶν, ὅπως τοῦ Σπ. Λάμπρου, Ο. Tafrafi, Ν. Βέη, Loenertz κ.ἄ., οἱ ὁποῖοι ἐνδιαφέρονταν νὰ γνωρίσουν τὰ περιεχόμενα σ' αὐτὲς ἱστορικὰ στοιχεῖα. Τελευταῖα ὁ φιλόλογος κ. Β. Λαοῦρδας δημοσίευσε πέντε ομιλίες τοῦ ἀρχιεπισκόπου, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὶς γιορτὲς τοῦ πολιούχου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ ὁποῖες δίνουν ἐνδιαφέροντα ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ ὁρισμένα σκοτεινὰ γεγονότα τοῦ τέλους τοῦ 14 αἰ.

Πιθανώτατα τὰ ἀνέκδοτα ἀκόμη κείμενα τοῦ ἀρχιεπισκόπου νὰ περιέχουν καὶ ἄλλα σχετικὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα νὰ συμπληρῶνουν τὶς πληροφορίες. Γι' αὐτὸ ἡ ἔκδοσή τους εἶναι ἀναγκαῖα καὶ ἐπείγουσα. Στὸ μεταξὺ ὅμως μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ἐπίσης ἀνάγκη νὰ ἐπισημάνουμε ὁρισμένα προβλήματα καὶ νὰ ἐπιμείνουμε σὲ ὁρισμένες ἐνδείξεις, ποὺ εἶναι ἐγκατασπαρμένες σὲ διάφορα μέρη τῶν πέντε δημοσιευμένων ομιλιῶν καὶ οἱ ὁποῖες εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴ γνώση τῆς πρώτης τουρκοκρατίας στὴ Θεσσαλονίκη. Ἀπὸ τὶς ομιλίες αὐτὲς οἱ τρεῖς πρώτες εἶναι ἀχρονολόγητες, ἐνῶ οἱ δύο τελευταῖες ἔχουν χρονολογικὴ ἐνδειξὴ 1393. Τῶν τριῶν πρώτων τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα εἶναι τόσο ἰσχνὰ καὶ κάποτε τόσο ἀντικρουόμενα, ὥστε νὰ εἶναι πολὺ δύσκολη ἡ ἀδιαμφισβήτητη χρονολόγησή τους.¹

1. Μολταῦτα ἡ πρώτη ομιλία πρέπει νὰ ἔξῃ ἐκφωνηθῇ, ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Κ. Λαοῦρδας, κατὰ τὶς ἀρχὲς τῆς πολιτοκρίας τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐπὶ Μουράτ Β', πιθανώτατα τὸ 1383.² Ὅρισμένες

¹ Β. Λαοῦρδας, 'Ισιδώρου, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, ομιλίες εἰς τὰς ἐορτὰς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἑλληνικά, Παράρτημα 4. Θεσσαλονίκη 1954.

² Β. Λαοῦρδας, ἐνθ' ἀν. σελ. 11-12. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, 'Ὁ «Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Μακεδονικά, 3 (1955), σελ. 291.

ἀντιφάσεις, πὺν παρουσιάζονται στὸ κείμενο, εἶναι ἐπιφανειακὲς καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι εὐκόλα εἶναι δυνατόν νὰ ἀρθοῦν. Ἔτσι π.χ. ἂν καὶ ἡ ἔκφραση «τοὺς ἀσεβεῖς τὸν τράχηλον ἔλεινῶς ὑπεξεύξαμεν καὶ ὁ τροπαιοφόρος Δημήτριος τὸν τῆς ζευγλῆς νῦν οὐ συντρίβει δεσμὸν» μᾶς παρακινεῖ νὰ υποθέσουμε κατ' ἀρχὴν ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε πέσει στὰ χέρια τῶν Τούρκων, τὰ ἀναφερόμενα ὁμῶς κατόπιν ὅτι «οἱ ἀσεβεῖς βαρὺν ἡμῖν τοῦ φόρου φόρτον ἐπέταξαν ἢ τοῦτον καταθέσθαι ἢ παρ' αὐτῶν σφάττεσθαι» μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσουμε τὴν ἀσφαλῆ γνώμη, ὅτι οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ἔγιναν κύριοι τῆς ὑπαίθρου, ζήτησαν κατόπιν ἀπὸ τοὺς Θεσσαλονικεῖς τὴν καταβολὴ τοῦ $\chi \alpha \rho \acute{\alpha} \tau \varsigma$, τοῦ φόρου ὑποτελείας, τὸν ὁποῖο ἐποχρεώονταν νὰ πληρώνουν τὰ χριστιανικὰ κράτη ἢ οἱ πόλεις, ὅταν ἀναγνώριζαν τὴν κυριαρχία τοῦ σουλτάνου. Γιὰ τὴν καταβολὴ τοῦ φόρου αὐτοῦ γίνεται λόγος καὶ στὸν «Συμβουλευτικὸν πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» λόγῳ τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος ὡς δεσπότης καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς Θεσσαλονίκης τοὺς συμβουλεῖ νὰ μὴ δεχθοῦν νὰ πληρώσουν φόρους.¹ Ὅπως φαίνεται ἀπὸ ὀρισμένα χωρία τοῦ λόγου του, ὑπῆρχαν μέσα στὴν πόλιν πολλοί, οἱ ὁποῖοι ἔκλιναν πρὸς τὸν συμβιβασμὸ καὶ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἐχθρικοῦ αἰτήματος.² Ἡ ὑποτελεία ὁμῶς ἦταν τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ὑποταγή. Ἦταν ἡ συνηθισμένη εὐφυῆς τακτικὴ τῆς κατακτητικῆς πολιτικῆς τῶν Τούρκων. Ἀπὸ τὴ στιγμή πὺν τὰ ἐλεύθερα κράτη ἢ οἱ ἀνεξάρτητες σχεδὸν ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα πόλεις ἢ περιοχὲς ἀρχίζαν νὰ πληρώνουν χαράτς, οὐσιαστικὰ ἔχαναν τὴν πολιτικὴ τους ἀνεξαρτησία καὶ γρήγορα θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουν καὶ τὴν ὥρα τῆς ὀλοκληρωτικῆς ὑποταγῆς.

Τὸν κίνδυνον αὐτὸν τὸν γνωρίζει καλὰ ὁ Μανουὴλ, ὁ ὁποῖος προειδοποιεῖ τοὺς Θεσσαλονικεῖς ὅτι ἡ καταβολὴ τοῦ φόρου εἶναι παγίδα καὶ λέγει τὰ ἑξῆς, πὺν ἐπιβειβαιώνουν τίς ἀπόψεις μου· «Νῦν δ' οὐ τὴν ἔξω οὐσίαν, ἀλλ' ὑμᾶς αὐτοὺς ἐθέλουσι χειρώσασθαι καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς καταχρῆσθαι... Οὐ γὰρ ἄλλοις ῥήμασι τὰς ἄλλας πόλεις ἔσοφίσαντό τε καὶ σεσυλήκασιν, ὑμῖν δ' ἐτέροις τισὶ τοῦτο πειρῶνται ποιῆσαι, ἀλλ' ἴστε πάντως ὡς τοῖς αὐτοῖς».³

Ἄλλη δυσκολία στὸ κείμενο τῆς πρώτης ὁμιλίας τοῦ Ἰσιδώρου παρουσιάζεται ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τοῦ «πάντα ἀρίστου βασιλέως καὶ πολλαῖς χάρισι κεκοσμημένου», στὸν ὁποῖο ἀφιερώνεται μακρὸ ἐγκώμιο. Γιὰ τὸν ταυτισμὸ τοῦ προσώπου αὐτοῦ μὲ τὸν «δεσπότην» Μανουὴλ, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς λόγους, πὺν ἀναφέρει ὁ κ. Λαούρδας, συνηγοροῦν καὶ οἱ ἑξῆς· 1) Οἱ

¹ Β. Λ α ο ὑ ρ δ α, 'Ο «Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου, ἐνθ' ἀν. σελ. 298.

² Β. Λ α ο ὑ ρ δ α, ἐνθ' ἀν. σελ. 300 κ.ε.

³ Β. Λ α ο ὑ ρ δ α, ἐνθ' ἀν. σελ. 298.

ἐγκωμιαζόμενες ἀρετὲς τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἡ σωφροσύνη, ἡ ἀνδρεία, ἡ δικαιοσύνη, ἡ φιλαλήθεια καὶ ἄλλες, ὅσο καὶ ἂν ἀποτελοῦν συνήθως κοινὸς τύπος τῶν ἐγκωμίων, εἶναι χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ Μανουὴλ καὶ ἀνταποκρίνονται ἀπόλυτα στὶς κρίσεις τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων του.¹ 2) Ἡ πρόταση «τὸν πάντα ἄριστον βασιλεῦα καὶ πολλαῖς χάρισι κεκοσμημένον εἰς προστασίαν ἐπιστῆναι παρ' ἐλπίδα τῶν καθ' ἡμᾶς» δὲν ἀναφέρεται στὴν ἄνοδο ἐνὸς νέου βασιλεῦς στὸ βυζαντινὸ θρόνον, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ υποθέσῃ κανεὶς, ἀλλὰ στὸ γεγονὸς, ὅτι ἐπὶ κεφαλῇ τῶν Θεσσαλονικέων εἶναι ὁ Μανουὴλ, γιατί, ὅπως παρατηροῦμε καὶ σὲ ἄλλα χωρία τοῦ Ἱσιδώρου, ἡ ἔκφραση «τῶν καθ' ἡμᾶς» δὲν ἀναφέρεται σὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, ἀλλὰ στοὺς Θεσσαλονικεῖς. 3) Τὰ ἀναφερόμενα πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἐγκωμίου, ὅτι «τὰ λαμπρὰ τοίνυν τοῦ βασιλέως ταῦτα πλεονεκτήματα καὶ τούτων ἔτι πλείω... ὑποφαίνει περὶ ἡμῶν αὐτῶν τὰ βελτίω τεκμαίρεσθαι», μαρτυροῦν ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς δὲν θὰ μπορούσαν νὰ μιλήσουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἂν ὁ λόγος αὐτὸς εἶχε γραφῇ μετὰ τὴν ἄνοδό του στὸ θρόνον τὸ 1391, γιατί εἶχαν μεσολαβήσει τόσα μετὰ τὸν κατὰ τὴ διάρκειά τῆς μακροχρόνιας πολιορκίας 1383 - 1387. Ἐπειτα ἡ πολιτικὴ κατάστασις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὅταν ἀνέβηκε στὸ θρόνον ὁ Μανουὴλ, δὲν ἦταν καθόλου εὐχάριστη. Μένει νὰ ἐξηγηθῇ τὸ «παρ' ἐλπίδα». Αὐτὸ ἀναφέρεται στὴν ἀπροσδόκητὴ ἀφίξις τοῦ Μανουὴλ στοὺς Θεσσαλονικεῖς ὕστερ' ἀπὸ τὶς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις στὸ ὕψαιθρο.

2. Πολὺ πὺλ ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ χρονολογημέναι δύο τελευταῖαι ὁμιλίαι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἱσιδώρου, ἡ τέταρτη καὶ ἡ πέμπτη, γιατί μᾶς δίνουν στοιχεῖα γιὰ τὴ σκοτεινὴ περίοδο τῆς Θεσσαλονικῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14 αἰ. καὶ ἰδίως γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον κοινοτικὸ καθεστὼς τῆς Σπουδαίω-τερῆ ὁμως εἶναι ἡ τέταρτη, πού ἔχει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή: «Ὁμιλία, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ καὶ τοῖς τῶν κοινῶν φροντισταῖς τῶν διαφορῶν χάριν τῇ πόλει βοηθειῶν ἐπάγεται τὰ λυπηρὰ» καὶ ἔχει ἐκφωνηθῇ τὴν πρώτη Κυριακὴ τῶν προεορτίων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τὸν μήνα Ὀκτώβριον.

Ὁ κ. Λαούρδας, βασιζόμενος σὲ ὁρισμένες φράσεις καὶ γενικώτερα στὸ περιεχόμενον τῆς ὁμιλίας αὐτῆς, ἔχει τὴ γνώμη ὅτι ὁ Ἱσίδωρος ἀναφέρεται στὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονικῆς τὸ 1387 ἐπὶ Μουράτ Α' (1361 - 1389) καὶ κατόπιν στὴν ἀπελευθέρωσίν της ἐπὶ Βαγιαζίτ Α' (1389 - 1402). Ὑποθέτει μάλιστα ὅτι ἡ ὁδοιοποιία τοῦ Ἱσιδώρου «πρὸς τὴν τοῦ κρατοῦντος πρεσβεῖαν», δηλαδὴ στὴν ἀλλὴ τοῦ Βαγιαζίτ Α', πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι συνέβαλε πολὺ στὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας.² Ἐπειδὴ ἀπὸ τῆ

¹ Bl. Georg Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates. München 1952, σελ. 435 - 436.

² Β. Λαούρδας, ἐνθ' ἂν, σελ. 72 - 74.

μελέτη τῶν δύο τελευταίων ὁμιλιῶν τοῦ Ἱσιδώρου κατέληξα σὲ διαφορετικὰ συμπεράσματα, θὰ προβῶ στὴν ἀνάλυση τῶν κειμένων, γιὰ νὰ καταδείξω ποῦ ἀκριβῶς στηρίχθηκα.

Ὁ Ἱσιδωρος ἀρχίζει τὴν τέταρτη ὁμιλία του μὲ ἓνα προοίμιο, ὅπου ἐκφράζει τὴν ἀπορία του, πῶς οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης εἶχαν τόσο ἀποτυφλωθῇ, ὥστε νὰ θλίβονται γιὰ τὰ δεινὰ, ποὺ τοὺς καταπιέζουν, καὶ ὄχι γιὰ τὴν αἰτία, ποὺ τὰ προκαλεῖ. Ἡ αἰτία αὕτη εἶναι ἡ ἀγνωμοσύνη τους ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπέναντι τῶν ἀρχόντων τοῦ κοινοῦ. Στὸ τέλος τοῦ προοιμίου του γράφει «τοῦτο τὸ αἷτιον τῶν ἀλλεπαλλήλων δακνηρῶν καὶ ἐτι τῶν προσδοκωμένων βαρυντέρων συμφορῶν». Ἐπομένως, ἂν εἶχαν ὑποδουλωθῇ καὶ κατόπιν εἶχαν ἀπελευθερωθῇ, γιατί νὰ περιμένουν χειρότερα; Ἐχῶ τὴ γνώμη, ὅτι ὁ Ἱσιδωρος μιλεῖ πρὸς σκλάβους καὶ ὄχι ἐλευθέρους, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐπόμενα σαφῆ ἀποδεικτικὰ τεκμήρια τῆς ὁμιλίας του.

Προβαίνοντας στὸ πρῶτο μέρος τῆς ὁμιλίας του λέγει «τῶν μὲν ἡμετέρων ἔνεκεν ἀμέτρων ἀμαρτημάτων εἰς δούλους τελεῖν κατεκρίθημεν, ὅτε δὲ προσδοκῶντες ἦμεν παθεῖν τὰ δεινότατα, τότε καὶ ψυχαγωγίας, ἵστε δὲ τοῦτο πάντες, ἀπηλαύσαμεν οὐ μετρίας». Στὴν ἀρχή, ὅπως βλέπουμε, ὁ Ἱσιδωρος ὑπαινίσσεται, φαίνεται, τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης ὄχι τοῦ 1387, ἀλλὰ τοῦ 1391, ὅπως θὰ προσπαθῶ ν' ἀποδείξω παρακάτω. Οἱ προτάσεις, ποὺ ἀκολουθοῦν, «ὅτε δὲ προσδοκῶντες κ.λ.», δὲν ἀναφέρονται στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ στὴν ἀπρόσδοκητα καλὴ σχετικὰ συμπεριφορὰ τοῦ Βαγιαζίτ Α' ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης. Χαρακτηριστικὴ μάλιστα εἶναι ἡ ἐκφράση «τότε καὶ ψυχαγωγίας... ἀπηλαύσαμεν οὐ μετρίας», ποὺ ἀναφέρεται κυρίως στὸ θρησκευτικὸ βίο τους. Ἡ ὑπόθεσή μου αὕτη ἐπιβεβαιώνεται, νομίζω, καὶ ἀπὸ τὴν πρόταση «ἀλλ' ἐμαστίχθημεν μετρίως καὶ σωφρονεῖν οὐκ ἠγαπήσαμεν». Περίμεναν λοιπὸν οἱ κάτοικοι νὰ πάθουν τὰ «δεινότατα» καὶ αὐτοὶ «ἀπῆλαυσαν ψυχαγωγίας οὐ μετρίας». Μολαταῦτα ἡ θέση τους δὲν εἶχε ἀκόμη ρυθμιστῇ καὶ ἡ κατάσταση δὲν ἦταν καὶ πολὺ εὐχάριστη. Οἱ περιστάσεις («ὁ καιρὸς») ἀναγκάζουν τὸν Ἱσιδωρο νὰ ὑποβληθῇ στοὺς κόπους ἐνὸς μακρονοῦ ταξιδιοῦ στὴν αὐλὴ τοῦ Βαγιαζίτ Α', γιὰ νὰ ἐπιλύσῃ τὰ διάφορα ζητήματα τοῦ ποιμνίου του. Ἐπιστρέφει ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀποστολῆς του. Ἡ θέση τῶν χριστιανῶν ραγιαδῶν βελτιώνεται, ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος τοὺς παραχωρεῖ «πολλὰς καὶ μεγάλας χάριτας», δηλαδὴ νέες διευκολύνσεις, νέα προνόμια. Τὸ πράγμα φαίνεται πολὺ καθαρὰ ἀπὸ ὅσα ὁ Ἱσιδωρος ἀναφέρει ἀμέσως παρακάτω γιὰ τὴν ἀχαριστία τῶν κατοίκων ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ «τίς οὖν τῶν τοσούτων χάριν εὐεργεσιῶν τὴν προσήκουσαν εὐεργεσίαν ἀπέδωκε τῷ Θεῷ;... τίς πρὸς τὸ σεμνότερον μετεβλήθη καὶ τῶν καινῶν ἔνεκεν ὠρεῶν καινὸν ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἀρετὴν πεποίηκε;». Οἱ ὑποθέσεις μου αὐτὲς ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν μιὰ ἐπα-

νάληψη ή καλύτερα μιὰ σύντομη ἀνασκόπηση τῶν προηγουμένων· «Σκοπεῖν οὖν λοιπόν· ἐπεὶ διὰ μὲν τὰ προημαρτημένα πληγῶν ἤμεν δίκαιοι καὶ <οὗ> μετρίων, ἔλεος δ' ἔπειτα ἐτύχουμεν πρὸς δὲ καὶ δωρεῶν, εἴτ' ἀνθ' ὧν ἔδει σωφρονήσαι χεῖρους γεγόναμεν καὶ τούτου πάλιν δίκην ἡμᾶς δοῦναι τὴν βαρυτάτην προσήκον, τὸ παραδοξότατον, δωρεῶν ἡξιώθημεν καὶ λίαν μεγίστων». Τὰ ἴδια σχεδὸν ἐπαναλαμβάνει καὶ παρακάτω· «ἐμαστίχθημεν μετρίως καὶ σωφρονεῖν οὐκ ἠγαπήσαμεν· δωρεῶν πολλῶν πολλάκις ἐτύχομεν καὶ τὸν εὐεργέτην οὐκ ἐπέγνωμεν». Παράβαλε ἀκόμη καὶ τὸ συμπέρασμα τῶν παραγράφων 2 καὶ 3, δηλαδὴ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ὁμιλίας του· «Ἀὐτῇ τῶν λυπηρῶν, ἀγαπητέ, ἡ αἰτία· μὴ τοῖνυν θαύμαζε ὅπως ἀνιῶρά τὰ παρόντα, ἀλλ' εὐχαρίστει ὅπως κοῦφα καὶ μὴ βαρύντα, ὥς προσήκεν». Ὅπως εἶδαμε ἔως τώρα, πούθενά δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ μόνο γιὰ τὴν ὑποδοὺλωσή της καὶ τὴν ἐπιβολὴ ἀνεκτοῦ σχετικὰ ζυγοῦ.

Τὸ πρῶτο γίνεται σαφέστερο ἀκόμη καὶ ἀπὸ ὅσα ἀναπτύσσει ὁ Ἰσίδωρος στὸ δεύτερο μέρος τῆς ὁμιλίας του, δηλαδὴ στὶς παραγράφους 3 καὶ 4, ὅπου διερμηνεύει τὰ μεγάλα παράπονα τῶν ἀρχόντων, καθὼς καὶ τὰ δικά του, γιὰ τοὺς γογγυσμοὺς καὶ τὴν καταφορὰ τοῦ λαοῦ ἐναντίον τους. Καὶ ἔρχεται ἀμέσως ν' ἀπαριθμήσῃ τί μεγάλα καὶ ὀδυνηρὰ βάρη ἀναλαμβάνουν οἱ ἄρχοντες, εἴτε ὅταν μένουν στὴ Θεσσαλονίκη διαχειριζόμενοι τὰ κοινὰ εἴτε ὅταν ἀποστέλλωνται ὡς πρέσβεις στὴ μακρυνὴ αὐλὴ τοῦ σουλτάνου. Ὁ Ἰσίδωρος θεωρεῖ ὅτι «οἱ τῶν κοινῶν φροντισταὶ» εἶναι ἄξιοι τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης, γιατί ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς «ἀλλοτρίους», μὲ τὶς τουρκικὰς δηλαδὴ ἀρχές, καὶ κάνουν ἀληθινὸν ἀγῶνα πολλὰς φορὰς τὴν ἡμέρα, γιὰ νὰ περισώσουν ὅ, τι μποροῦν, γιατί ἀκόμη πολλὰς φορὰς «κακῶς ἤκουσαν καὶ ἐπ' αὐτῶν ὑβρίστησαν τῶν προσώπων βαρβάρους καὶ ἄλλοκότους ὑπενεγκόντες φωνάς», ἐνῶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι ἀναπαύονται ἡσυχοὶ στὰ σπίτια τους, δὲν ἀφήνουν τίς ἐργασίες τους, δὲν ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, δὲν αἰσθάνονται τίποτε ἀπὸ τὶς δοκιμασίες τῶν προηγουμένων «ἀνήκοι καὶ αὐτῶν, ὥς εἰπεῖν, μένοντες τῶν βαρβαρικῶν ἐπιταγμάτων, ἅτε τὸν φόρτον τοῦτον ἅπαντα τῶν φροντιστῶν ἐπωμιζομένων».

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες, ποὺ μένουν μέσα στὴν πόλη, πολλὰ ὑποφέρουν στὰ μακρυνὰ ταξίδια τους καὶ οἱ ἀποστέλλόμενοι στὸν σουλτάνο.

Τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἰσίδωρος κατόπιν στὴν παράγραφο 5, καθὼς καὶ στὸν ἐπίλογο τῆς ὁμιλίας του, δὲν προσθέτουν τίποτε τὸ νεώτερο.

3. Οἱ εἰδήσεις μας γιὰ τὴν κοινοτικὴ πολιτεία τῆς Θεσσαλονίκης καὶ γενικὰ γιὰ τὴν πορεία καὶ ἐξέλιξη τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων κατὰ τὴ μεταβατικὴ αὐτὴ περίοδο τοῦ Ἑλληνισμοῦ συμπληρῶνται ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ στοιχεία τῆς πέμπτης ὁμιλίας, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὥς τὸ τέλος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ παραίτηση πρὸς τοὺς κοινοτικούς ἀρχοντες νὰ ἐξακο-

λουθήσουν νὰ ἀσχοῦν τὸ κοινωνικὸ τους λειτουργήμα ἀδιαφορώντας γιὰ τὴ δυσφορία καὶ τὴν καταλαλιὰ τῶν πολλῶν, γιὰτὶ τώρα μάλιστα, ποὺ οἱ καιροὶ εἶναι δύσκολοι, ἡ παρουσία καὶ ἡ παραμονὴ τους στὸ ἀξίωμα εἶναι ἀντίγκη ἐπιτακτική.¹ Ἡ σύνθεσις τῆς κοινοτικῆς ἀρχῆς εἶναι ἀριστοκρατική.² Τὰ μέλη της δηλαδὴ εἶναι «εὐγενεῖς» (γόνοι παλαιῶν βυζαντινῶν οἰκῶν, λόγιοι καὶ πλούσιοι ἀστοί).³ Πολλοὶ ὅμως ἀπ' αὐτοὺς φαίνεται ὅτι ἔδειχναν ἀπροθυμία ν' ἀναλάβουν τὴ διαχείριση τῶν κοινῶν, γιὰτὶ δὲν εἶχαν μόνο ν' ἀντιμετωπίσουν τὶς δυσαρέσκεις καὶ τοὺς γογγυσμοὺς τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ τὶς αὐθαιρεσίες καὶ τὶς βαρβαρότητες τῶν κατακτητῶν. Ὁ Ἰσιδωρος προσπαθεῖ νὰ τοὺς παρηγορήσῃ καὶ νὰ τοὺς ἀνακουφίσῃ μὲ ἐλπίδες, γιὰτὶ ἡ θέσις τους ἔχει γίνεῖ πραγματικὰ ὀδυνηρή. Οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσαρμόζονται στὶς νέες συνθήκες τῆς Τουρκοκρατίας. Εἶναι ὥρες μεγάλης δοκιμασίας. Ἡ δύσκολη θέσις τῶν Θεσσαλονικέων ἀρχόντων εἶναι ἡ θέσις ὅλων τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Πρέπει νὰ προστατεύσουν τοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς πληθυσμούς, ἀλλὰ καὶ νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς τουρκικὰς ἀρχάς, μὲ μιὰ λέξη, νὰ οἰκονομήσουν τὰ πράγματα ὅπως μποροῦν. Στὴν πέμπτη ὀμίλια τοῦ Ἰσιδώρου βοίσκουμε τὴν πιδὶ παλαιὰ καὶ ἐνδιαφέρουσα μνεῖα γιὰ τὸ δύσκολο καὶ δυσάρεστο τώρα ἔργο τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων· «...χρὴ τὴν εὐνομίαν διατηρεῖσθαι καὶ ἀρχόντων θεραπεύειν ὁρμὰς καὶ πρὸς ἐπιτάγματα δεσποτῶν νῦν μὲν εἴκειν, νῦν δὲ ἄλλως οἰκονομεῖν καὶ τούτων ἀπειλὰς ἡμεροῦν καὶ δωρεὰς νουνεχῶς ἐπι-

¹ Τὴν ὑπακοὴν τοῖς «ἀρχοντες» (ἐννοοῦνται, φαίνεται, ὄχι μόνον οἱ κοινοτικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ Βενετοὶ ἀρχόντες) δίδασκε ἀργότερα καὶ ὁ μητροπολίτης Συμῶν ἐπὶ Βενετοκρατίας· «ἔπειτα... ὅπερ εἰργαστο; ὅτι τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις ἐμμένειν παρῆγει καὶ τὴν εὐσέβειαν συνεβούλευε μὴ προσέσθαι; ὅτι μὴ κατεξανίστασθαι τῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ τούτους ὡς ἐκ Θεοῦ προβληθέντας ἐδίδασκε στέργειν; καὶ τί γε ἄλλο προσῆκεν ἐκεῖνῳ, ψυχὰς ἀνθρώπων πρὸς θεοῦ πιστωθέντι;» (Ἀναγνώστης, ἐκδ. Βόννης, σελ. 497). Οἱ διενέξεις αὐτὲς εἶναι μακρυνὲς ἀπηχήσεις τῶν ἡσυχαστικῶν ἐριδῶν καὶ τοῦ κινήματος τῶν Ζηλωτῶν, ποὺ κατατάραξαν τὸν χριστιανικὸ κόσμον ἰδίως τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ἀποτελέσματα τῶν ἀνώμαλων πολιτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Βενετοκρατίας; Νομίζω ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτοὶ λόγοι συνετέλεσαν στὴ δημιουργίαν τῆς ταραγμένης ἐκείνης ἀτιμωφαιας.

² «Σὺ δὲ παρ' αὐτῶν (τῶν πολλῶν καὶ εὐτελῶν) τὰ τῶν νουνεχῶν ζητεῖς καὶ τελείων καὶ μεστῶν τὰς φρένας· καὶ εἰ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν ἀγοραῖος ἄνθρωπος καὶ σκηνορράφος καὶ σκυτοδέτης σοῦ διήλλαττεν εὐγενοῦς ἄλλως εὐμοιρηκότος παιδείας· καὶ γὰρ διὰ τοῦτο τῶν πολλῶν οὗτοι καὶ λέγονται καὶ εἰσὶν, ὅτι τῶν χυδαίων δηλαδὴ καὶ τὴν πρώτην τάξιν κατὰ τε νοῦν ἐχόντων καὶ διάνοιαν, σὺ δὲ τῶν ὀλίγων, ὅτι τῶν τελείων ὥσανεῖ καὶ θαυμαστῶν καὶ ἐκλεκτῶν».

³ Βλ. Ἀποστ. Ε. Βακαλόπουλο, Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Βενετοκρατίας (1423 - 1430). Πανηγυρικός τόμος Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἐπὶ τῇ 600ετηρίδι τῆς Ἐξάββλου Κωνστ. Ἀρμενοπούλου, σελ. 141.

δέχεσθαι και τὸ χρηματίζεσθαι καιροῦ καλοῦντος ἀκινδύνως ξευρίσκειν και τὰς ἐπιούσας ἀνάγκας ὑγιῶς διαλύειν και δῆμου διορθοῦν ἀταξίαν και πολ-
λαχόθεν τῷ κοινῷ τὴν ἀσφάλειαν πραγματεύεσθαι...». Ἔχουν ἀρχίσει νὰ
προβάλλωνται οἱ ἀξιώσεις και ἀπαιτήσεις τῶν Τοῦρκων και νὰ φέρουν πολ-
λὲς φορὲς σὲ ἀμηχανία τοὺς «προϊσταμένους τῶν κοινῶν», οἱ ὅποιοι ἀσκοῦν
τὸ λειτούργημά τους μὲ ταραγμένη τὴν ψυχὴ. Φοβοῦνται μήπως οἱ ὑπηρεσίες
τοὺς εἶναι ἀνώφελες, ἐφόσον δὲν ἐξασφαλίζουν τὴ ζωὴ, τιμὴ και περιουσία
τῶν κατοίκων. Ἐπειτα ἡ ἀστάθεια και ἡ δουλικότητα μερικῶν εὐκόλα μπο-
ρεῖ ν' ἀποτυπώσῃ σὲ ὅλους τὸν ἐπονείδιστο χαρακτηρισμὸ τῶν συνεργατῶν
τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ Ἰσιδωρος, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ψυχικὴ ἐνότητα τοῦ
χειμαζομένου ποιμνίου του, ἀποκρούει τὶς ἀντιρρήσεις και τοὺς δισταγμοὺς
τῶν ἀρχόντων μὲ τὴν παράθεση ἐνὸς διαλόγου του μὲ ἓνα φανταστικὸ ἀντι-
πρόσωπό τους. «Ἄλλ' οὐκ ἔστιν, φησὶν, ἐν βεβαίῳ τῇ ἐμῇ προστασίᾳ τὸν
κίνδυνον τὴν πόλιν διαφυγεῖν· ἄλλ' ἔστιν ἐν βεβαίῳ, σοῦ και τῶν κατὰ σὲ
τῆς προστασίας ἀφεμένων, τὴν πόλιν διαφθαρήναι· σοῦ μὲν γὰρ τῶν πρα-
γμάτων προϊσταμένου, τοῦ και πρὸς κινδύνους ἀπομάχεσθαι ἐπισταμένου,
ἀμφίβολος, ὡς λέγεις, ὁ κίνδυνος· τοῦ δὲ τὴν ἐπιστήμην ταύτην εἰδότος
πανυσαμένου, ἀναμφίβολος ἡ καταστροφή. Ποῖον οὖν ἐλέσθαι χρή, τὸν ἀναμ-
φίβολον κίνδυνον ἢ τὸν ἀμφίβολον; οὐδεὶς οἶμαι νοῦν ἔχων τὸ δῆλον ἔλοιτ'
ἂν κακόν, φέρων δὲ μᾶλλον ἑαυτὸν δώσει τῷ μέσῳ, παρ' οὗ και τυχεῖν
ἐνδέχεται τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος· ἡ δὲ ἐστὶ τὸ τὸν κίνδυνον διαφυγεῖν».

Μὲ ἀνεῦμα χριστιανικὸ ὁ Ἰσιδωρος ἐνθαρρύνει τοὺς ἀρχόντες «δέος
ἅπαν τῆς ψυχῆς ἐκβαλόντας και ὅ,τι ἄλλο τῶν ἀηδῶν, προθυμῶς ἀντέχε-
σθαι τῶν κοινῶν, ἀκίβδηλον ποιοῦμενοι τὴν τῆς φροντίδος ταύτης διακο-
νίαν, ὡς τοῦ Θεοῦ πάντων πρὸ ὀφθαλμῶν κειμένων και τὰς ἀμοιβὰς ἐκεῖθεν
ἀξίως ἀντιδεχομένων. Ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ λαὸς οὗτος τὸν ὑμέτερον ὑπὲρ ἑαυτῶν
αἰσθόμενοι πόνον (αἰσθιήσονται γὰρ) ὑμῖν τε χάριν εἴσονται και τοῦ Θεοῦ
δεηθήσονται τὰ βελτίω καταπεμφθῆναι».

Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὶς ἱστορικὲς εἰδήσεις τῆς τέταρτης και πέμπτης
ὁμιλίας τοῦ Ἰσιδώρου ἡ κατάστασις μέσα στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν Ὀκτώ-
βριο τοῦ 1393 διαγράφεται ὡς ἐξῆς: Οἱ Τοῦρκοι ἔχουν καταλάβει τὴν πόλιν,
ἔχουν ἐγκαταστήσει ἀρχὲς και ἀσφαλῶς φρουρά, ἔχουν ἐπιτρέψει στοὺς
κατοίκους ν' ἀσκοῦν ἐλεύθερα τὰ θρησκευτικὰ τους καθήκοντα, ἔχουν ἀνα-
γνωρίσει τὸ κοινοτικὸ τους καθεστῶς, τὸ ὁποῖο ὁμως λειτουργεῖ μέσα σὲ
μιὰ καταθλιπτικὴ ἀτμόσφαιρα ἀπὸ τὶς τρομοκρατικὲς ἐκδηλώσεις και τὰ «ἐπι-
τάγματα» τοῦ ἐχθροῦ, και ἔχουν παραχωρήσει ἀκόμη και ἄλλα προνόμια,
«δωρεὰς λίαν μεγίστας», ὅπως λέγει ὁ Ἰσιδωρος. Ποιὲς εἶναι αὐτὲς οἱ
«δωρεές» εἶναι δύσκολο νὰ καθοριστῇ. Θὰ προσπαθήσω μολαταῦτα νὰ διε-
ρευνήσω και τὸ πρόβλημα αὐτό.

4. Ἀφοῦ ἀπὸ τὴν εξέταση τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Ἱσιδώρου ἀποδεικνύεται ὅτι τὸν Ὀκτώβριο κιόλας τοῦ 1393 ἡ Θεσσαλονίκη βρίσκεται στὰ χέρια τῶν Τούρκων, δὲν εὔσταθι ἡ γνώμη τοῦ Loenertz, ὅτι ὁ Βαγιαζίτ Α' κατέλαβε τὴν πόλιν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου μὲ ἔφοδο στὶς 12 Ἀπριλίου 1394.¹ Ἔτσι ἐρχόμαστε ν' ἀντιμετωπίσουμε τὸ σκοτεινὸ ζήτημα τῶν δύο ἀλλεπάλληλων καταλήψεων τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ 1387 καὶ τοῦ 1391 ἢ τοῦ 1394, ὅπως πρότεινε τελευταῖος ὁ Loenertz. Πῶς συμβαίνει, ὥστε τὸ 1387 νὰ παραδίδεται ἡ Θεσσαλονίκη στοὺς Τούρκους καὶ κατόπιν νὰ καταλαμβάνεται ἄλλιν ἀπὸ τοὺς ἴδιους; Ποιὸ γεγονὸς μεσολάβησε, ὥστε οἱ Τοῦρκοι νὰ τὴν ἀποδώσουν στοὺς Βυζαντινοὺς ὕστερ' ἀπὸ μικρὸ χρονικὸ διάστημα κατοχῆς καὶ πῶς συμβαίνει, ὥστε καμιὰ βυζαντινὴ πηγὴ νὰ μὴ μνημονεύῃ τὴν ἀπόδοσή της; Γιὰ νὰ λύσουμε τὶς ἀπορίες αὐτές, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξουμε στὰ γεγονότα, ποὺ ὀδήγησαν στὴν παραδότηση τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς Τούρκους τὸ 1387.

Ὅπως ἀναφέρουν ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Φραντζῆς, ὁ δεσπότης Θεσσαλονίκης Μανουὴλ, γιὸς τοῦ Ἰωάννη τοῦ Ε', ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποτυχία του νὰ καταλάβῃ τὶς τουρκοκρατούμενες Σέρρες² ἐπισύρει τὴν ὀργὴ τοῦ Μουράτ Α' καὶ ὕστερ' ἀπὸ ὀρισμένες συγκρούσεις πολιορκεῖται στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ μακροχρόνια διάρκεια τῆς πολιορκίας προκαλεῖ τὴ δυσφορία καὶ τὶς ζυμώσεις τῶν κατοίκων, ἰδίως τῶν ἀρχόντων, ἐναντίον του³. Ὁ Μανουὴλ τὸ ἀντιλαμβάνεται καὶ βλέποντας ὅτι ἡ θέση του γίνεται ἐπικίνδυνη καὶ ὅτι ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Χαϊρεδδίν πασὰς μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα θὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν, ἀναγκάζεται νὰ τὴν ἐγκαταλείψῃ μὲ πλοῖο καὶ διευθύνεται πρὸς τὸν πατέρα του, ἀλλ' αὐτός, ὑποτελὴς καὶ σύμμαχος τοῦ σουλτάνου, φοβούμενος μεγαλύτερες περιπλοκές, τὸν προλαμβάνει καὶ τὸν εἰδοποιεῖ νὰ κοιτάξῃ νὰ βοῇ ἄλλοῦ ἄστυ. Ἔτσι ἀπελπισμένος ὁ Μανουὴλ καταφεύγει στὸν συγγενῇ του δυνάστη τῆς Λέσβου Φραγκίσκο Β' Gattilusio, ὁ ὁποῖος μὲ μεγάλη δυσκολία τοῦ ἐπιτρέπει νὰ

¹ R. Loenertz, Manuel Paléologue et Démétrius Cydonès. Échos d' Orient 36 (1937) σελ. 482 - 483. Τὴ γνώμη τοῦ Loenertz ἔχει δεχθῇ καὶ ὁ Georg Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates. München 1952, σελ. 433 ὑπ. 5.

² Γιὰ τὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση τῶν γεγονότων βλ. Loenertz, ἔνθ' ἀν. σελ. 478 - 479, 480. Πρβλ. ἐπίσης τοῦ R. Loenertz, Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès. Città del Vaticano, σελ. 115 - 117.

³ Χαλκοκονδύλης, ἐκδ. Βόννης, σελ. 46 «... τῶν πραγμάτων τῶν ἐν τῇ πόλει πονηρῶς ἔχόντων καὶ ἐπ' οὐδενὶ ἀγαθῷ οἱ ἀποβεβηκότων (αὐθαδέστερόν τε γάρ αὐτῷ ἀχθόμενοι ἐχρῶντο οἱ τῆς πόλεως ἢ ὡς ἐχρῆν) ...». Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ εἰρηνοφίλων μέσα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὶς τάσεις τοὺς νὰ συνηκολογήσουν βλ. ἀκόμη Β. Δαοῦρδα, Ὁ «Συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς» τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Μακεδονικά 3 (1955), σελ. 300 κ. εἰ.

μείνη προσωρινά έξω από τὰ τείχη τῆς πρωτεύουσας. Κατόπιν ὁ Μανουήλ πηγαίνει στὴν Προῦσα, πρωτεύουσα τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους, παρουσιάζεται ἐμπρὸς στὸν Μουράτ Α' καὶ τοῦ ζητεῖ συγγνώμη.¹ Ὁ σουλτάνος τοῦ φέρεται μεγαλόψυχά, τὸν συγχωρεῖ καὶ τὸν νουθετεῖ.²

Οἱ Θεσσαλονικεῖς ἐν τῷ μεταξύ παραδίδουν τὴν πόλιν στὸν Χαϊρρεδίν πασά, ὅπως ἀναφέρει «βραχὺ χρονικόν» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.³ Ἡ ἀξιοπιστία τοῦ χρονικοῦ ἐνισχύεται ὅχι μόνον ἀπὸ τὸν ἀναβρασμὸ τῶν πνευμάτων τῶν Θεσσαλονικέων ἐναντίον τοῦ Μανουήλ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅσα ἐνδιαφέροντα γράφει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν γιὰ τὴν κατάστασι μετὰ στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴ διάρκειά τῆς πολιορκίας τῆς ὁ Δημήτριος Κυδώνης σὲ κάποιον φίλον τοῦ Θεσσαλονικέα λίγο ὕστερ' ἀπὸ τὴν παράδοσίν της στοὺς Τούρκους: «δεῖ σε φρυγεῖν πόλιν, καλὴν μὲν ποτε καὶ διὰ τοῦτο φίλην, καὶ προσέτι πατριδα, νῦν δὲ πρὸς ἀσεβεῖς ἄνδρας αὐτομολῶσαν, ἥ, τάληθες μάλλον, ἀναγκασθεῖσαν αὐτομολῆσαι» οὐ γὰρ τῇ τῶν πολιτῶν προαιρέσει τοῦτ' ἂν τις δικαίως ἀνατιθεῖν· οὗτοι γὰρ ἐν τοῖς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀγῶσιν ἔργα καὶ χειρῶν καὶ γνώμης ἐπιδειξάμενοι καὶ συμμάχους καλέσαντες καὶ τῷ μὲν ἀρχοντι φθόνου παντὸς καὶ φιλονικίας χωρὶς ὑπακούσαντες, τῇ δὲ πρὸς ἀλλήλους ὁμονοίᾳ καὶ τάξει τὴν πόλιν ὥσπερ τειχίσαντες, καὶ πλέον ἐκείνης ἢ τοῦ καθ' αὐτὸν ἕκαστος ἐπιμελησάμενοι, ὕστερον ἠτήτησαν οὐ μὴδένα μέγρι νῦν ἴσμεν περιγενομένον· λιμῷ γὰρ ἀποθανεῖν οἴκτιστον ἔφη τις· ὥσπερ γὰρ ζῆν ἀμήχανον οἶμαι μὴ ἀναπνέοντα, οὕτως οὐδὲ τῶν ἀναγκαιοτάτων τροφῶν ἀποροῦντα ἀρκεῖν εἰς τὸ παντέλεις. Τούτους μὲν οὖν οἰδεῖς ἂν μέμψαιτο, δυστυχεῖς οὐ κακοὺς δικαίως ἂν νομισθέντας· ὁ καὶ πολλοῖς ἄλλοις

¹ Χαλκοκονδύλης, ἔκδ. Βόννης, σελ. 46 - 47, 52. Φραντζής, ἔκδ. Βόννης, σελ. 47 - 49. Ἐχω τὴ γνώμη, ὅτι τὴν ἀναχώρησιν αὐτὴ τοῦ Μανουήλ ὑπαινίσσεται ὁ Κυδώνης σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ σ' ἓνα φίλου τοῦ στὴ Θεσσαλονίκη· ἀλλὰ νῦν ὁ κολοφὼν ἐπετέθη, ὁ τὴν πόλιν ὡς ἥδη κειμένην ἀναγκάζει θρηγεῖν. τοῦτο γὰρ ὁ τοῦ βασιλέως ἑκπλοὺς πάντας πείθει πιστεῦειν. οὐ γὰρ δὴ τὸ πρεσβείαν ὑπὲρ τῆς πόλεως ἢ πρὸς τὸν βάρβαρον ἱκεσίαν ὑπὲρ τοῦ κουφοτέρων αὐτῇ τὴν πολιορκίαν ποιῆσαι ἢ τι τοιοῦτον ἄλλο τοῦτον καλεῖν τὸ περὶ τῇ πόλει δέος τῆς ψυχῆς τῶν ἀκούοντων ἐκβάλλει, ἀλλὰ παντέλως ἀπογνόντα τὰ πράγματα τὸν βασιλέα φασὶν εὐπρεπῶς ἀναχωρεῖν τῶν κινδύνων, ἢ τι καὶ αὐτῷ πράττοντα παρὰ τὸν δοῦναι δυνάμενον ἀπιέναι, τὰ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς προσδοκώμενα κουφότερα νομίζοντα τῶν ἐν τῇ πόλει συμψησομένων αὐτῷ. (R. Loenertz, Les recueils de lettres de Dém. Cydonès, Città del Vaticano, 1952, σελ. 98 - 99). Ἄν ἡ υπόθεσί μου εἶναι ὀρθή, τότε ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Κυδώνη πρέπει νὰ ἔχη γραφῇ ὅχι μεταξὺ 1385 - 1386, ὅπως γράφει ὁ Loenertz, ἀλλὰ κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς παράδοσης τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1387. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἔχει ἐσωτερικὴ σχέση μετ' τὴν ὑπ' ἀριθ. 5, πού ἔχει γραφῇ μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης.

² P. Charanis, Les βραχέα χρονικά comme source historique. Byzantion, 13 (1938), σελ. 359.

καὶ κατ' ἄνδρα καὶ κατὰ πόλεις συμβέβηκε καὶ συμβήσεται, ἀρετῇ τῶν ἀντιτεταγμένων κρατήσασιν, ἡττηθῆναι τῆς τύχης· συγγνώμη δὲ καὶ εἴ τινας τοῦ πλήθους βουληθεῖεν αὐτοῦ μένειν καὶ τῆς δουλείας ἀνέχεσθαι, ὑπὸ δεσπόταις ἄνωθεν ὄντες καὶ τῇ ταλαιπωρίᾳ συνειθισμένοι, ἅμα δὲ δι' ἀπαιδευσίαν μηδὲ δυνάμενοι τὰ καταληφόμενα τούτους κακὰ προγινώσκειν».¹

Ὅπως βλέπουμε, ὁ Κυδώνης μὲ τὰ παραπάνω προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν παραδοσὴ τῶν Θεσσαλονικέων καὶ ἔτσι ρίχνει λίγο φῶς στὸ δρᾶμα τους. Ἡ ἔκφραση «τῷ μὲν ἄρχοντι φθόνου παντὸς καὶ φιλονεικίας χωρὶς ὑπακούσαντες» μᾶς ἐπιτρέπει, νομίζω, νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς τελικὰ ὑπέδειξαν καὶ ἐπίεσαν τὸν Μανουὴλ ν' ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν πόλιν.² Ἡ χαρακτηριστικὴ ἐπίσης ἔκφραση «αὐτομολοῦσαν, ἢ, τάληθές μᾶλλον, ἀναγκασθεῖσαν αὐτομολῆσαι» παρακινεῖ νὰ υποθέσῃ κανεὶς ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς παραδόθηκαν χωρὶς ὅρους ἢ μᾶλλον προθυμοποιήθηκαν μόνοι τους νὰ ταχθοῦν μὲ τὸ μέρος τοῦ Μουράτ Β' καὶ ν' ἀφήσουν στὴ μεγαλοψυχία του τὸ διακανονισμὸ τῆς θέσης τους. Ἡ στάση αὕτη τῶν Θεσσαλονικέων φωτίζεται ἀκόμη περὶ σσότερο ἀπὸ ὅσα καταγγέλλει ὁ ἴδιος ὁ Μανουὴλ ἀπὸ τῇ Λέσβῳ σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς Θεσσαλονικέα, ἴσως πρὸς τὸν Καβάσιλα, ποὺ ἔμεινε στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ σχετικὸ χωρίο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, ποὺ δημοσιεύεται τώρα τελευταίως ἀπὸ τὸν Loenertz, εἶναι τὸ ἐξῆς· «ἐν δὲ τῇ πατρίδι τῇ σῇ τοῖς τῆς πίστεως ἐχθροῖς μαχόμενος διετέλουν. Οἱ δ' ὑπὲρ ὧν νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ἡρούμην ἀποθανεῖν, ὀφείλοντες τοῖς ἴσοις ἀμείβεσθαι ἢ γοῦν χάριν ἡμῖν τῶν ὑπὲρ αὐτῶν κινδύνων εἰδέναι, δέον οὕτως ἔχειν γνώμης αὐτοὺς καὶ παρασκευῆς, οἱ δὲ καὶ στρατηγούντες ἦσαν τοῖς ἐχθροῖς, οὐχ ὅσον οἷς οὐδὲν γενναῖον οὐδ' ὕγιες οὐτ' ἐφρόνουν, οὐτ' ἐπραττον, ἀλλὰ καὶ τῷ δόλους ποικίλους συντόνους πλέκειν ἡμῖν τοῖς τυραννοῦσιν αὐτοῖς, τοῦτο δὲ τὸ παρ' ἐκείνων ἀεὶ λεγόμενον καθ' ἡμῶν, καὶ οὐκ ἐπιτρέπουσιν αἰσχροῶς τὴν σφῶν ἐλευθερίαν προδοῦναι».³

Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ Θεσσαλονικεῖς εἶχαν προτιμήσει νὰ συνταχθοῦν μὲ τὸν Μουράτ Β', θὰ εἶχαν τώρα ἐλπίδες νὰ τακτοποιήσουν τὴ θέσιν τους κατὰ τρόπο εὐνοϊκὸ καὶ νὰ ἐξιλεωθοῦν ἀπέναντι τοῦ σουλτάνου. Ἐτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ πρεσβεία τῶν ἀρχόντων τους πρὸς τὸν Μουράτ Α', τὴν ὁποία μνημονεύει ὁ Ἰσιδωρος σὲ μιὰ ἀχρονολόγητὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης. Στὴν ἐπιστολὴ αὕτη, ποὺ πρέπει νὰ ἔξη γραφῇ μῆνες ὕστερ' ἀπὸ τὴν παραδόσὴ της, λέγει ὅτι ἀναμέ-

¹ Δ η μ. Κυ δ ὦ ν η, Ἐπιστολαί. Ἐκδ. G. Cammelli (Collection Budé), σελ. 88 - 89.

² Γι' αὐτὸ ὁρθὰ ὁ Loenertz στὴ χρονολογικὴ κατάταξιν τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τοῦ Δημ. Κυδώνη γράφει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης ἀνάγκασαν τὸν Μανουὴλ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν (Les recueils de lettres de Dém. Cydonès, σελ. 117).

³ Πρβλ. τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον R. Loenertz, Manuel Paléologue. Epître à Cabasilas.

νει τοὺς πρέσβεις καὶ ὅτι στὴν ἐπιστροφή τους ἀπὸ τὴν αἰλὴ τοῦ σουλτάνου θὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ χαίροντας πὺρ θὰ ξαναδῇ τὸ προσφιλές του ποίμνιο, «τὸν ἀμπελῶνα τοῦ ἡγαπημένου τὸν πρὸ μικροῦ περιβόητον τῷ χαρακῶματι καὶ φραγμῷ καὶ τῇ φυτεῖᾳ καὶ ἀσφαλείᾳ, ὕστερον δὲ εἰς διαρπαγὴν, φεῦ, καὶ κοινὴν ὕβριν καὶ καταπάτημα κατενεχθέντα».¹ Ὁ Ἰσιδώρος ἔχει, φαίνεται, πληροφορίες γιὰ τὴν εὐμενῇ γενικὰ στάση τῶν Τούρκων ἀπέναντι τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως μᾶς ἀφήνουν νὰ ὑπονοήσουμε ὅσα ἀναφέρει κατόπιν. «...Ὁφείλομεν...καὶ ἀγαπᾶν τοὺς ἡμετέρους δεσπότες καὶ πᾶσι τρόποις ὑπείκειν αὐτοῖς ἐν οἷς ἂν ἐπιτάττειν ἐν βιοτικοῖς. Τὸ δὲ μὴδὲν τι σείειν τῶν ἱερῶν ὁρίων, ἀλλ' ἀσφαλῆ ταῦτα καὶ ἄσειστα διασώζειν, τοῦτο λυσitteλέστατόν τε καὶ ἀναγκαϊότατον, καὶ ὑπὲρ τούτου πάντα πάσχειν ἐτοιμους εἶναι χρή, καὶ αὐτὴν εἰ δεήσει προσέσθαι τὴν ζωὴν. Ἄλλως τε καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς οὗτοι δεσπότες, ἕως ἂν ἡμᾶς ὁρώσιν ἐν τοῖς πατρίοις καὶ ὕγιέσι βεβαίως μένοντας δόγμασι, δι' αἰδοῦς ἄγουσι καὶ τὰ ἡμέτερα καὶ κούφην ἡμῖν παρασκευάζουσι τὴν δουλείαν· μᾶλλον δὲ Θεὸς αἰτὸς διὰ τὴν ἀκραιφνῆ πρὸς αὐτὸν πίστιν ἔλεφ' κινούμενος πείθει καὶ τοὺς τοιοῦτους δεσπότες ἐννοῶ, κὼς διακεῖσθαι περὶ ἡμᾶς καὶ γνησίως, ὥς ἄρα τοῦναντίον, ἐπειδὴ τῶν ὁρθῶν καὶ πατριῶν ἀμελήσωμεν, ἀσυμπαθεῖς ἔξομεν καὶ πικροὺς τοὺς δεσπότες».²

Οἱ στασιαστικὲς ζυμώσεις τῶν Θεσσαλονικέων ἐναντίον τοῦ Μανουήλ, ἡ ἐκουσία παράδοσή τους στὸν Χαϊρεδδὶν πασά, ἡ ἀποστολὴ πρεσβείας ἀρχόντων στὴν αἰλὴ τοῦ Μουράτ Α', ἡ γενναιοψυχία του κατόπιν ἀπέναντι τοῦ Μανουήλ, ἡ παροχὴ συγγνώμης σ' αὐτόν, οἱ φιλικὲς σχέσεις ἐπίσης τοῦ Ἰωάννη Ε' μὲ τὸν σουλτάνο ἦταν, μοῦ φαίνεται, ἰσχυροὶ λόγοι, ὥστε οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀναγνώριση σπουδαίων θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν προνομίων. Οἱ σχέσεις αὐτὲς τῶν δύο μοναρχῶν ἐξακολούθησαν καὶ ἀργότερα νὰ εἶναι φιλικές. Ἔτσι, ὅταν ὁ Μουράτ Α' ἐκστρατεύει ἐναντίον τοῦ ἡγεμόνα τῆς Καραμανλῆς, ὁ Ἰωάννης Ε' καὶ ὁ γιός του Μανουήλ τὸν συνοδεύουν στὴν ἐκστρατεία «ὡς φίλοι κατὰ τὰς συμβάσεις».³ Δὲν φαίνεται λοιπὸν πιθανὴ ἡ παλαιότερη ὑπόθεση τοῦ Hammer, ὅτι ἀργότερα ἀνέκτησαν τὴ Θεσσαλονίκη οἱ Ἕλληνες ἢ οἱ Βενετοί,⁴ οὔτε καὶ ἡ νεώτερη τοῦ Loenertz, ὅτι ἀγνωστο γεγονός ἀνάγκασε τὸν Βαγιαζίτ Α' νὰ τὴν ἀνακαταλάβῃ.⁵ Πιθανώτερο μοῦ φαίνεται ὅτι οἱ Τούρκοι ἐπὶ Μουράτ Α' δὲν εἶχαν ἐνσωματώσει ἀκόμη τὴ Θεσσαλονικὴ στὴν αὐτοκρα-

¹ Σπ. Λάμπρου, Ἰσιδώρου, μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, ὁκτώ ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι. Νέος Ἑλληνομνήμων, τ. 9 (1912), σελ. 388.

² Λάμπρου, ἐνθ' ἀν. σελ. 320.

³ Φραντζῆς, ἐκδ. Βόννης, σελ. 49. Πρβλ. καὶ Joseph v. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches², Pesth 1834, τόμ. 1, σελ. 167 κ.έ.

⁴ Hammer, ἐνθ' ἀν. σελ. 166.

⁵ Loenertz, ἐνθ' ἀν. σελ. 482-483.

ρία τους, ἐπειδὴ εἶχε «αὐτομολήσει» πρὸς αὐτούς, γιὰ νὰ χρησιμοποίησω τὴν ἔκφραση τοῦ Ἱσιδώρου, ἀλλὰ εἶχαν ἀρκεστὴ νὰ εἰσπράττουν τὸ φόρο ὑποτελείας τῶν κατοίκων, τὸ χαράτς ὅτι εἶχαν ἀναγνωρίσει τὸ κοινοτικὸ καθεστῶς καὶ ἐπιτρέψει τὴν ἀπρόσκοπτὴ λειτουργία του, ὥστε οἱ κάτοικοι νὰ εἶναι σχεδὸν ἐλεύθεροι. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἴσως καὶ τὸ ὅτι ὁ Δούκας ἐξιτορῶντας σύντομα τὸ κατακτητικὸ ἔργο τοῦ Μουράτ Α' μνημονεύει ρητὰ ὅτι «ἔσχε καὶ Θετταλίαν πᾶσαν πλὴν Θεσσαλονίκης».¹ Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ ἀποψη αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῇ καὶ στὰ κείμενα τῶν Τούρκων ἱστοριογράφων, οἱ ὅποιοι μιλώντας γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀναφέρουν ὅτι ἔγινε ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ὅτι δὲν κυριεύθηκε.² Τὸ πολὺ, ὅπως εἶχε κίβλας παρατηρήσει ὁ Tafrahi, οἱ Τούρκοι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καταβολὴ τοῦ φόρου, ἴσως νὰ εἶχαν ζητήσει καὶ τὴν ἐγκατάσταση μικρῆς φρουρᾶς μέσα στὴν πόλη.³

Τὸ ὅτι ὁ Μουράτ Α' εἶχε παραχωρήσει μεγάλες ἐλευθερίες, μεγάλα προνόμια στοὺς Θεσσαλονικεῖς, φαίνεται πολὺ καθαρὰ ἀπὸ τὸ ἐξῆς χωρίο τοῦ Ἀναγνώστη, τὸ ὁποῖο, συνυφασμένο στενὰ μὲ τὴν ἀφήγησίν του γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1430 ἀπὸ τὸν Μουράτ Β', δὲν προσεῖλκυσε ὡς σήμερα τὴν προσοχὴ τῶν ἱστορικῶν. Στὸ χωρίο αὐτὸ ἀναφέρεται ὅτι τὸν τρίτο χρόνον ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλωσίν της ὁ Μουράτ Β' ξαναγυρίζει στὴ Θεσσαλονίκη, «ἐφ' ᾧ ταύτην ἰδεῖν καὶ...τῶν ἀπ' αὐτῆς καλῶν ἀπολελανκέναι καὶ δωρεαῖς μεγάλαις ἀντιφιλοτιμησασθαι, τὸν ἐκείνου τε τῷ φιλοτίμῳ τῆς γνώμης μιμήσασθαι πρόγονον, Θεσσαλονίκης κάκεινον κρατήσαντα καὶ χάρισι ταύτην πολλαῖς ἀμειψάμενον». Ἐπισημαίνω τὶς ἐκφράσεις «δωρεαῖς μεγάλαις» καὶ «χάρισι πολλαῖς» τοῦ Ἀναγνώστου, πού θυμίζουν τὴν ἀντίστοιχὴ ἔκφραση «δωρεῶν λίαν μεγίστων» τοῦ Ἱσιδώρου, ὅπου οἱ λέξεις δωρεὰ καὶ χάρις ἔχουν ἀσφαλῶς τὴν ἴδια ἔννοια, δηλαδὴ τὴν ἔννοια τοῦ προνομίου. Ὅπως λοιπὸν βλέπουμε, πολλοὶ Θεσσαλονικεῖς, πού εἶχαν ζήσει στὴν πατρίδα τους τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια, θυμοῦνταν μὲ νοσταλγία «τὰς πολλὰς χάριτας», δηλαδὴ τὰ πολλὰ προνόμια, τοῦ Μουράτ Α'. Τὸ χωρίο αὐτό, συσχετιζόμενο μὲ τὶς ὁμιλίαι τοῦ Ἱσιδώρου, μᾶς ἐπιτρέπει ἀκόμη, νομίζω, νὰ καθορίσουμε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ προνόμια αὐτά. Ὁ Μουράτ Β' εἶχε δώσει ἀμέσως ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλωση πολλὰ δειγμάτων τῶν φιλικῶν ἀπέ-

¹ Δούκας, ἔκδ. Βόννης, σελ. 15.

² Μνεία στοῦ Loenertz, ἐνθ' ἄν. σελ. 479, ὁ ὁποῖος στηρίζεται στὴ μελέτῃ τῶν Fr. Taeschner—P. Wittek, Die Vezirfamilie der Candarlyzade. Der Islam, τ. 28 (1929), σελ. 71-72, τὴν ὁποίαν δὲν μπόρεσα νὰ χρησιμοποιήσω.

³ O. Tafrahi, Thessalonique au quatorzième siècle. Paris 1913, σελ. 286. Γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοιρκικῆς φρουρᾶς στὴ Θεσσαλονίκη συνηγορεῖ καὶ ἓνα χωρίο ἀπὸ τὸ «Ἱστορικὸν Κομνηνοῦ μοναχοῦ καὶ Πρόκλου μοναχοῦ», ἔκδ. Γαβριὴλ Δεστούνη. Πετροῦπολις 1858, σελ. 32, ὅπως ἔχει παρρηγήσει ὁ Loenertz, ἐνθ' ἄν. σελ. 482.

ναντι τῶν Θεσσαλονικέων διαθέσεών του, εἶχε ἀπολυτρώσει ὀρισμένους ἐπίσημους αἰχμαλώτους «καθ' αἱμά τε καὶ συγγένειαν» ἢ εἶχε ἐπιτρέψει τὴν ἀπελευθέρωση ἄλλων μετ' τὴ συνδρομὴ πολλῶν φιλανθρωπῶν κ.λ. Ἐνῶ ὅμως τέτοια ἦταν ἡ ψυχολογικὴ του στάση ἀπέναντι τῶν Θεσσαλονικέων καὶ ἤθελε νὰ μιμηθῇ, ὥπως νομίζει μετ' ἀφέλεια ὁ Ἀναγνώστης, τὸν πρόγονό του Μουράτ Α', «κακεῖνον κρατήσαντα καὶ χάρισι ταύτην πολλὰς ἀμειψάμενον», ξαφνικὰ μεταβάλλει γνώμη καὶ κάνει ὅσα δὲν ἔκανε κατὰ τὴν ἄλωση. Διατάζει τὴν κατάσχεση τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν καὶ τὴν καταγραφή τῶν σπιτιῶν τῶν παρόντων καὶ τῶν ἀπόντων. Τελικὰ τέσσερες μόνο ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες ἐκκλησίες μένουν στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν. Ἐπίσης τὰ ὠραιότερα καὶ μεγαλύτερα μοναστήρια καὶ σπίτια τὰ δωρίζει στοὺς οἰκείους καὶ ἀξιωματοῦχους του καὶ τὰ ἄλλα τὰ μοιράζει στοὺς 1000 Τούρκους, πού κατὰ διαταγὴν του ἦλθαν ἀπὸ τὰ Γιαννιτσά.¹ Αὐτὰ ἦταν τὰ αἶτια, πὺν κατέθλιψαν τὶς ψυχὰς τῶν Θεσσαλονικέων καὶ τοὺς ἔκαναν νὰ θυμοῦνται τώρα μετ' νοσταλγία τὴν περίοδο τῆς ὑποτελείας ὑπὸ τὸν Μουράτ Α'. Τὰ προνόμια λοιπὸν πὺν καταλύονταν ἦταν 1) ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἰδιωτικῆς περιουσίας καὶ 2) ἡ ἡθικὴ ὑποχρέωση τῶν σουλτάνων νὰ ἀφήσουν τοὺς κατοίκους ἐλευθέρους χωρὶς νὰ ἐγκαταστήσουν συμπαγεῖς τουρκικοὺς πληθυσμούς μέσα στὴν πόλη.

5. Ὑστερῶς ἀπὸ τὴ μικρὴ αὐτὴ παρέκβαση ξαναγυρίζουμε στὴν ἀφήγηση τῶν τυχῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14 αἰ. Ἡ ἐπὶ Μουράτ Α' καὶ στὴν ἀρχὴ ἐπὶ Βαγιαζίτ Α' εἰρηνικὴ καὶ προνομιακὴ διαβίωση τῶν κατοίκων τῆς, οἱ ὁποῖοι ἦταν πιά ὑποτελεῖς του, δὲν ἐπρόκειτο νὰ διαρκέσῃ πολὺ. Στὶς 16 Φεβρουαρίου πεθαίνει ὁ Ἰωάννης Ε' ² καὶ ἀμέσως κατόπιν ὁ γιὸς του Μανουήλ, πὺν βρισκόταν στὴν αὐλὴ τοῦ Βαγιαζίτ Α', δραπετεύει καὶ σπεύδει στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ ν' ἀνεβῇ στὸ βασιλικὸ θρόνο. Ὁ σουλτάνος ἐξοργίζεται ἀπὸ τὴν κρυφὴ φυγὴ του, γιὰτὶ χάνει τὴν εὐκαιρία ν' ἀποστερήσῃ τὸ βυζαντινὸ κράτος ἀπὸ τὸν ἀρχηγό του, καὶ δειχνεῖ πιά φανερὰ τὶς ἐχθρικές του προθέσεις. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Δούκας, περνᾷ ἀπὸ τὴ Βιθυνία στὴ Θράκη, κατασκάπτει τὰ προάστεια τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας καὶ μετοικίζει ἄλλοι τοὺς κατοίκους. Κατόπιν «εἰλε καὶ Θεσσαλονίκην καὶ τὰ μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην χωρία».³ Οἱ Θεσσαλονικεῖς θὰ πρόβαλλαν ἀντίσταση ἐναντίον τοῦ Βαγιαζίτ Α', ἀλλὰ θὰ ἦταν μικρὴ, γιὰτὶ

¹ Ἀναγνώστης. ἔκδ. Βόννης, σελ. 522 - 525. Βλ. καὶ Ἀποστ. Βακαλοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς τοῦ 1430 ὑπὸ τῶν Τούρκων. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, τ. 20 (1936), σελ. 26-35, 65 - 73.

² Σπ. Λάμπροβ. Κ. Ἀμάντοβ. Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἀθήναι 1932, τ. 1, σελ. 89. Πρβλ. καὶ Charanis, ἐνθ' ἀν. σελ. 357 - 358.

³ Δούκας, ἔκδ. Βόννης, σελ. 48 - 50. Πρβλ. καὶ Χαλκοκονδύλην,

δὲν μνημονεύεται μακροχρόνια πολιορκία. Φαίνεται ὅτι ἀπομόνωσαν καὶ κατέβαλαν τὴν μικρὴ τουρκικὴ φρουρὰ ἢ ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τυχαία ἀπουσίας της. Ἡ ἀντίστασή τους αὐτῇ, ἔστω καὶ μικρὴ, ἐξηγεῖ, γιατί περιέμεναν νὰ πάθουν τὰ «δεινότατα», ὅπως λέγει ὁ Ἰσίδωρος, καὶ ὅμως αὐτοὶ «ἀπῆλυσαν ψυχαγωγίας οὐ μετρίας».

Ὅτι ὁ Βαγιαζίτ Α' κατέλαβε βίαια τὴ Θεσσαλονικὴ ἐνισχύεται, μοῦ φαίνεται, καὶ ἀπὸ ἄλλο ἀκόμη χωρίο τοῦ Δούκα, ὅπου ὁ Μουσαῖ, ἕνας ἀπὸ τοὺς γιοὺς τοῦ Βαγιαζίτ Α' καὶ διεκδικητὴς τοῦ θρόνου, μιλώντας στοὺς μεγιστάνες τῆς Θράκης, Μακεδονίας καὶ ἄλλων περιοχῶν λέγει ὅτι ὁ πατέρας του «τὴν Θεσσαλονικὴν... διὰ πολλῶν ἰδρώτων ἐκληρώσατο καὶ τοὺς βωμοὺς τῶν εἰδώλων εἰς ἱερὰ τεμένη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ προφῆτου μετέστησεν».¹ Μολαταῦτα ὁ Βαγιαζίτ Α' θὰ ἄφησε ἀρκετὲς ἐκκλησίες καὶ μονὰς στὰ χέρια τῶν χριστιανῶν. Ἔτσι ἡ στάση του αὐτῇ καὶ ἡ γενικώτερη μετριοπαθεία του ἀπέναντι τῶν κατοίκων ἐξηγοῦν, νομίζω, τὴν ἐκφραση «ἐμασίχθημεν μετρίως» τῆς τέταρτης διμιλίας τοῦ Ἰσίδωρου. Ἀργότερα, ὕστερ' ἀπὸ τὴν πρεσβεία του στὴν αὐλὴ τοῦ σουλτάνου καὶ τὴν παραχώρηση «καινῶν δωρεῶν», θὰ ξαναπῆραν πίσω τὶς περισσότερες ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια. Ἀλλωστε θὰ ἔμεναν ἀχρησιμοποιοῦντες ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐφόσον δὲν εἶχαν ἐγκαταστήσει μέσα στὴ Θεσσαλονικὴ συμπαγεῖς πληθυσμοὺς ὁμοειδῶν.

Πότε κυριεύθηκε ἡ Θεσσαλονικὴ ἀπὸ τὸν Βαγιαζίτ Α'; Ὁ ὁμογενεματιστὴς τοῦ Δούκα Ismaelis Bullialdus, ἔχοντας ὅπ' ὅσην του τὸν Leunclavius, τοποθετεῖ τὴν κατάληψή της στὶς 25 Μαΐου 1391,² ἐνῶ οἱ παλαιοὶ Τούρκοι χρονογράφοι, οἱ ὁποῖοι πολὺ σπάνια δίνουν ἡμερομηνίες, στὶς 21 Ἀπριλίου 1394 (19 Dzumada II 796 Ἐγ.). Ἀν ἡ πρώτη χρονολογία δὲν εἶναι ἡ ἀκριβής, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Babinger,³ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι καὶ ἡ δευτέρη, ἀφοῦ ἔχουμε διαπιστώσει ὅτι ἡ Θεσσαλονικὴ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1393 βρίσκεται ἤδη στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι, ἂν θέλουμε νὰ πλησιάσουμε τὴν ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία ἔπεσε ἡ Θεσσαλονικὴ στὰ χέρια τοῦ Βαγιαζίτ Α', πρέπει νὰ ἀνατρέξουμε πίσω, πρὸς τὸ 1391, γιατί ἡ χρονολο-

ἐκδ. Βόννης, σελ. 66 κέ. Πρβλ. καὶ Hammer, ἐνθ' ἄν. σελ. 187 κέ. Johann W. Zinkeisen, Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa. Hamburg 1840, τ. 1, σελ. 283 κέ. Ἡ γνώμη τοῦ Loenertz, ὅτι ὁ Μανουὴλ Β' βρισκόταν τὸ 1391-1392 στὴν Μ. Ἀσία ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Βαγιαζίτ Β' (ἐνθ' ἄν. σελ. 271, 281-282) δὲν εἶναι πιθανή. Ὅρθά μοῦ φαίνεται τοποθετεῖ ὁ F. Babinger, Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien (14-15 Jahrhundert). München 1944, σελ. 9 ὅπ. 37 πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα Φεβρουαρίου 1391 τὴ συμμετοχὴ τοῦ Μανουὴλ Β' στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βαγιαζίτ Α' ἐναντίον τῆς Φιλαδέλφειας.

¹ Δούκας, ἐκδ. Βόννης, σελ. 92.

² Δούκας, ἐκδ. Βόννης, σελ. 557.

³ Bl. Babinger, ἐνθ' ἄν. σελ. 16-17.

γία αυτή συμφωνεῖ με τὴν ἐξέλιξη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μετὰ τὴν ἄνοδο τοῦ Μανουὴλ στὸ θρόνο, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, καὶ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ὅσα ἐξιστορεῖ ὁ Ἰσιδωρος στὴν τέταρτη ὁμιλία του, ποὺ ἐξεφώνησε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1393. Ἄν δηλαδὴ ἔχοντας ὡς ἀφετηρία τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1393 ἀνατρεξοῦμε στὸ παρελθόν, στὸ πρόσφατο διάστημα τῆς παραμονῆς τοῦ Ἰσιδώρου στὴ Θεσσαλονίκη, κατόπιν στὸ μακρυνὸ ταξίδι του στὴν αὐλὴ τοῦ σουλτάνου καὶ τέλος στὸ διάστημα, ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τὸ ταξίδι του αὐτὸ ὡς τὴν κατάληψή τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν Βαγιαζίτ Α', ὁπότε οἱ κάτοικοι «ἐμαστίχθησαν μετρίως», τότε ἀναγκαστικὰ πλησιάζουμε πρὸς τὸ 1391.¹

Ὡστε οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης ἔζησαν τέσσερα ὁλόκληρα χρόνια ἢ καὶ κάτι περισσότερο ὑπὸ ἓνα προνομιακὸ καθεστῶς ὑποτελείας, ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1387 ὡς τὰ μέσα ἢ τέλη τοῦ 1391, ὁπότε ἡ πατρίδα τους καταλαμβάνεται βίαια ἀπὸ τὸν Βαγιαζίτ Α' καὶ ἐνσωματώνεται ὀριστικὰ στὴν αὐτοκρατορία του. Ἀπὸ τότε ὡς τὰ 1403, ὥσπου δηλαδὴ ἡ Θεσσαλονίκη ἀποδίδεται πάλιν στοὺς Βυζαντινούς, ἀκολουθεῖ νέα περίοδος πραγματικῆς κατοχῆς, ἡ ὁποία στὴν ἀρχὴ εἶναι σκληρὴ καὶ πιεστικὴ, ἀλλὰ κατόπιν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν πρεσβεία τοῦ Ἰσιδώρου στὴν αὐλὴ τοῦ Βαγιαζίτ Α', κάπως μετριάζεται. Ἦτοι οὐσιαστικὰ 14 ὁλόκληρα χρόνια διήρκεσε ἡ ὑποταγὴ τῆς Θεσσαλονίκης στοὺς Τούρκους, ἕνα ἀρκετὰ μεγάλον χρονικὸ διάστημα, ὥστε νὰ δικαιολογῆται κάπως ἡ ὑπερβολικὴ ἔκφραση τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Συνοδικοῦ Θεσσαλονίκης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ζ': «... τὴν τε ἀρχὴν τοῖς Ῥωμαίοις ἀνασσωσμένου καὶ πόλεις οὐκ ὀλίγας τῆς τῶν βαρβάρων χειρὸς ἐξελόντος, ὧν πρώτη καὶ μεγίστη ἡ καθ' ἡμᾶς αὕτη Θεσσαλονίκη ἐλεύθερον φῶς ἰδοῦσα μετὰ δουλείαν μακράν»....²

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Ὡστερ' ἀπὸ ὅσα ἀνέπτυξα παραπάνω δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῇ ἡ γνῶμη τοῦ Χαράνη, ὅτι οἱ Τούρκοι χρονογράφου ἀπὸ σύγχυση τοποθετοῦν τὴν κατάληψή τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1391, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν τοποθετήσουν στὰ 1387 (Charganis, ἐνθ' ἄν. σελ. 361).

² Giovanni Mercati, Sarebbe Stafidace l'epistolografo del codice Laurenziano di S. Marco 356? Studi Byzantini, τ. 2 (1927), σελ. 242.